

Grete Brouwe
er klinisk vernepleier og konsulent
i Habiliteringsseksjonen for
barn og unge (HABU), Sørlandet
sykehus HF
grete.brouwer@sshf.no

Ingvil Ro Tønnessen
er sosionom med master i Læring
i komplekse systemer. Hun er
miljøterapeut i Kristiansand
kommune og hovedtillitsvalgt i FO

Når dommen hindrer rehabilitering

Enkelte domfelte har et stort behov for rehabilitering. Da kan domstolene presisere at den domfelte må ta imot rehabiliteringstiltak for å kunne bli prøveløslatt fra forvaring. Kan manglende vilkår i en dom hindre rehabilitering hos den prøveløslatte?

For oss som har jobbet med forvaringsdømte, kan det virke som om domstolene ikke ser kompleksiteten i rehabilitering, men tror at arbeid og psykologisk behandling er tilstrekkelig.

Vi ser på en prøveløslatelse som en gradvis tilnærming til en normal tilværelse i samfunnet. Rehabilitering av de domfelte er helt avgjørende for å lykkes med å oppnå det (Stortingsmelding 37, 2007-2008).

Rehabilitering er en tidsavgrenset, planlagt prosess med klare mål og virkemidler, hvor flere aktører samarbeider om å gi nødvendig bistand til brukers egen innsats for å oppnå best mulig funksjons- og mestringsevne og deltakelse sosialt og i samfunnet (Stortingsmelding nr. 21-1998-99). Rehabiliteringsideologien i straffegjennomføringen går langt tilbake og startet allerede på begynnelsen av 1800-tallet (Stortingsmelding 37, 2007-2008).

Empowerment er et sentralt begrep når det gjelder rehabilitering. Det handler om aktiv deltakelse samt at en person kan lære å ta kontroll over eget liv. Dette kan gi personen egenkontroll, økt selvtilit og følelse av ansvar for eget liv. Det vil igjen kunne øke ferdighetsnivået hos vedkommende, muligheten til å ta egne avgjørelser og delta i samfunnet (Nasjonalt knutepunkt for selvhjelp, 2011). Empowerment kan ses på som en prosess som er nødvendig for å styrke og aktivere menneskets evne til å tilfredsstille egne behov, løse egne problemer og skaffe seg nødvendige ressurser for å kunne ta kontroll over eget liv (S. Talseth, 1997).

Vi vil illustrere med et eksempel som er delvis konstruert.

HØY SIKKERHET

Kommunen fikk overført ansvar for en domfelt da det var litt over et år igjen av forvaringsdommen. Den siste delen av dommen ble omgjort til en prøveløslatelse etter søknad fra domfelte. Kom-

I januar 2002 trådte det i kraft endringer i Straffegjennomføringsloven som erstattet den tidligere sikringsordningen. Tre nye særreaksjoner ble innført: tvungen omsorg, tvungen psykisk helsevern og forvaring (Straffeloven § 39 a-c).

Forvaring er en tidsbestemt straff som farlige tilregnelige lovbrøtere kan dømmes til. Dette for å beskytte samfunnet mot ny kriminalitet. Antatt fare for gjentakelse av alvorlige straffbare handlinger er en viktig forutsetning for bruk av forvaringsdom. Når en person idømmes forvaring, er samfunnet forpliktet til å gi domfelte muligheten til rehabilitering.

Nedfelt i loven er også at personen kan søke om prøveløslatelse (Stortingsmelding 37).

Ved prøveløslatelse kan det settes vilkår som ved betinget dom, jf. straffeloven § 53 nr. 2 til 5. Retten kan også sette som vilkår at den domfelte skal følges opp av kriminalomsorgen.

Når særlige grunner tilsier det, og institusjonen eller kommunen har samtykket, kan retten også sette som vilkår at den domfelte skal ha opphold i institusjon eller kommunal boenhet utover ettårsfristen i § 53 nr. 3 bokstav g. Retten kan bestemme at den domfelte skal kunne holdes tilbake i institusjon eller kommunal boenhet mot sin vilje og hentes tilbake, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet.

munen hadde opprettet et tilbud til personen i et bofellesskap. Domfelte leide en kommunal leilighet, og det var en personalfaktor på to ansatte rundt ham. Det var spesifisert i vilkårene at det skulle være høy sikkerhet rundt bruker med tanke på å hindre gjentakelse av kriminelle handlinger.

Det var et tett samarbeid mellom kommunen, friomsorgen og kriminalomsorgen. Personalgruppen rundt bruker hadde erfaring fra arbeid med en tidligere straffedømt, var tverrfaglig sammensatt og bestod av sosionomer, vernepleiere, førskolelærer og fagarbeidere.

Målsettingene ble utarbeidet av de ansatte og friomsorgen da den domfelte nektet å delta i utarbeidelsen. Den eneste målsettingen den domfelte selv var interessert i, var å anskaffe seg arbeid, noe han definerte som målsetting i sin egen individuelle plan.

Vi utarbeidet følgende hovedmålsettinger for den prøveløslatte: øke livskvaliteten, forhindre fremtidige kriminelle handlinger og forbedre hans psykiske helse.

Personalgruppen og friomsorgen hadde flere diskusjoner rundt de etiske aspektene ved å definere målsettinger og iverksette tiltak uten samtykke fra den domfelte. Slik situasjonen var, valgte vi å gjøre dette på tross av manglende vilkår i dommen. Skulle man kun etterkomme den domfeltes ønsker for prøveløslatelsen, ville dette etter vår mening bli for mangelfullt med tanke på intensjonen med en prøveløslatelse.

FULGTE VILKÅRENE

Dommen inneholdt ulike vilkår, som blant annet opphold i døgnbemannet bolig, behandling hos psykolog, mulig selsetting, samt overvåkning og tilsyn av friomsorgen. Den domfelte var selv klar over innholdet i vilkårene og fulgte disse, men takket stort sett nei til alt som ikke var spesifisert i vilkårene. Eksempler på dette var opplæring i dagliglivets ferdigheter og sosial trening. Manglende motivasjon hos domfelte var ikke grunn nok til å avslutte prøveløslatelsen, da dette ikke var brudd på vilkår.

KREVENDE: Rehabilitering krever gode mål og gode verktøy. De finnes ikke alltid. Foto: Colorbox.com

«Det var spesifisert i vilkårene at det skulle være en høy sikkerhet rundt bruker med tanke på å hindre gjentakelse av kriminelle handlinger.»

Arbeid med å øke vedkommende sin selvstendighet og ansvarsbevissthet var den domfelte lite interessert i.

I vårt rehabiliteringsopplegg vektla vi brukermidvirkning. Et eksempel på dette var at domfelte fikk tilbud om å delta i utarbeidelsen av individuell plan og i ansvarsgruppen. Formålet med utarbeidelsen av en individuell plan er å bidra til at tjenestemottakeren får et helhetlig, koordinert og individuelt tilpasset tjenestetilbud. Den domfelte ønsket selv å delta, og arbeidet ble igangsatt >>

sammen med de ulike instansene i ansvarsgruppen.

Ansvarsgrupper brukes til å koordinere arbeidet med individuell plan. En ansvarsgruppe består av brukeren og representanter for tjenester som brukeren mottar. Vår ansvarsgruppe bestod av den domfelte selv, primærkontakt, avdelingsleder, friomsorgen, Nav og psykiatrisk sykepleier. Utfordringene oppstod da bruker brukte prinsippet om brudd på taushetsplikten mellom instansene som argumentasjon for at det ikke skulle utveksles informasjon. Vi synes derfor det var vanskelig å samarbeide om planen for domfelte slik at den skulle bli funksjonell for personen.

Personalgruppen og friomsorgen utarbeidet i samarbeid ulike samordningsregler. Disse reglene beskrev bl.a. hvordan vi skulle opptre dersom personen kom med trusler, hvordan vi skulle håndtere mobbing av personalet, sikre at personen alltid ble møtt på en respektfull måte med mer. Disse reglene omhandlet personalets atferd, og den domfelte ble derfor ikke innlemmet i utarbeidelsen av disse.

«Den domfelte takket stort sett nei til alt som ikke var spesifisert i vilkårene.»

ATFERDSANALYSE

Vår faglige plattform var anvendt atferdsanalyse. Denne retningen vektlegger blant annet viktigheten av sosial validitet. Alle tiltak som ble benyttet var vurdert som nyttige for personen selv, nærpå personer og samfunnet for øvrig.

Anvendt atferdsanalyse er opptatt av menneskelig atferd og fokuserer på objektivt definert og observerbar atferd av sosial betydning. Den søker å finne sammenhenger mellom de prosedyrer som blir anvendt og atferdsendringer hos personen de anvendes overfor (Cooper 1987).

Dette innebærer grundig kartlegging, realistiske og målbare målsettinger, egnede metodevalg, registreringer av målatferd og hyppige evalueringer for å undersøke om metodene gir ønsket virkning.

ØKE DEN DOMFELTES LIVSKVALITET

Vi tilrettela for sysselsetting og arbeidstrening. Dette ble utprøvd ved hjelp av Arbeid med bistand. Vi kartla hvilke ferdigheter domfelte hadde innenfor et bestemt fag-

område som personen selv ønsket å jobbe med. Han fikk prøve seg på en relevant arbeidsplass, og vi fikk tilbakemeldinger om at personen manglet både faglige og sosiale ferdigheter.

Etter disse tilbakemeldingene ble andre muligheter foreslått. Den domfelte ønsket selv kun å jobbe innenfor dette bestemte fagområde og mente at han hadde de ferdighetene som krevdes. Han var ikke interessert i å utvikle nye ferdigheter for å mestre denne type jobb. Vi lyktes derfor ikke i å få fulgt opp vilkåret om sysselsetting.

Vi foretok en kartlegging (Basisregistrering) som tok for seg ulike områder innenfor dagliglivets ferdigheter. Basisregistreringen ble foretatt av de ansatte med samtykke fra den domfelte. Registreringen var inndelt i ulike delområder hvor man scoret ferdighetene på en skala fra helt selvstendig til helt avhengig av hjelp fra nærpå personer. Kartleggingen viste at den domfelte fremviste noen delferdigheter, men ikke utførte dem under naturlige betingelser. Dette gjaldt flere områder som for eksempel hygiene, oppvask, matlaging, vaske klær og holde leiligheten i orden. Den domfelte var avhengig av påminnelser fra de ansatte for å utføre disse oppgavene.

Som hjelp til å utføre disse oppgavene, utarbeidet vi en dagsplan som var knyttet til et belønningssystem. Brukeren deltok i arbeidet med dagsplan og belønningssystem. Vi ser dette som et uttrykk for empowerment.

En dagsplan er et verktøy for å strukturere dagen og kan inneholde elementer som husarbeid, hygiene, sosiale aktiviteter, trening og lignende. Vi benyttet et belønningssystem knyttet til utførelsen av oppgaver i dagsplanen. Personen fulgte dagsplanen i en liten periode, men avsluttet denne da det ikke var spesifisert i vilkårene at planen måtte følges.

Vi la videre til rette for trening av sosiale ferdigheter, da vi så store mangler på dette område. Vi erfarte at omgivelsene reagerte negativt på domfeltes væremåte. Vi prøvde å forklare personen hvordan oppførselen virket på omgivelsene, uten at dette ble forstått. Ett eksempel var når personen var på restaurant. Han så at det var skittent på gulv og bord og begynte da å kverulere og kjefte på de ansatte i restauranten. Det endte med at den domfelte ble bedt om å forlate stedet. Etter vår vurdering manglet han evne til å evaluere situasjonen, tilpasse seg og se situasjonen fra en annens perspektiv.

Domfelte hadde en trakasserende måte å henvende seg til personalet og omgivelsene på, og han mobbet ansatte. I tillegg kom han med alvorlige trusler, for eksempel om fysisk skade, på personalet. Vi gjorde en kartlegging for å undersøke omfanget av denne problematikken.

På bakgrunnen av kartleggingen og fagveiledning utarbeidet vi en forsterkningsprosedyre. Prosedyren gikk ut på å forsterke annen atferd enn målatferdene (trusler og trakassering). Vi ga hyggelige tilbakemeldinger til domfelte ved fravær av trakassering og trusler etter et bestemt tidsintervall som var regnet ut på forhånd. Eksempel på dette kunne være at vi sa: «Så hyggelig det er å være sammen med deg.» Dette hadde en viss effekt på trakasseringen. Vi opplevde at vedkommende enkelte ganger oppførte seg høfligere og behandlet omverdenen på en mer sosialt akseptabel måte. Vi så likevel ingen endringer når det gjaldt de alvorlige truslene. Disse var like hyppige som tidligere.

FORHINDRE NYE KRIMINELLE HANDLINGER

Ett av vilkårene var å forhindre nye kriminelle handlinger. Vilkaene som var nevnt i dommen var blant annet alarmer på alle dører og vinduer og ingen internettilgang. I begynnelsen av prøveløslatelsen kunne den domfelte ikke gå ut aleine, men kun i følge med personalet. Det ble gjort klare avtaler om når vedkommende skulle være tilbake i leiligheten. Disse avtalene ble overholdt og etter hvert utvidet mot slutten av prøveløslatelsen.

FORBEDRE DEN DOMFELTES PSYKISKE HELSE

Et av vilkårene i prøveløslatelsen var at den domfelte skulle gå i behandling hos psykolog jevnlig. Dette skulle foregå så lenge behandler anså dette som nødvendig. Behandlingen ble avsluttet etter kort tid. På grunn av taushetsplikten fikk vi kun informasjon gjennom domfelte selv. Informasjonen fra vedkommende var at behandler ikke lenger så nødvendigheten av å fortsette behandlingen. Vi fikk ingen innsikt i hva behandlingen gikk ut på og vet heller ikke hvorfor den ble avsluttet.

I etterkant ser vi at vi burde kontaktet psykologen for å få generell informasjon om hvordan vi i samarbeid med han kunne utarbeide et godt rehabiliteringsopplegg. Vi savnet også tilbakemeldinger fra psykologen på progresjon hos den domfelte og begrunnelse for avslutning av behandlingen.

Domfelte brukte under hele oppholdet vilkårene som begrunnelse for ikke å ville følge utarbeidete rutiner og rehabiliteringsopplegg. Han kom heller ikke med konstruktive innspill til alternativt innhold under prøveløslatelsen. Vi synes derfor det var vanskelig å få til et godt rehabiliteringsopplegg.

Samtidig var det ingen brudd på vilkår, slik at tilbakeføring til fengsel var uaktuelt.

Den muligheten vi hadde i tiden før prøveløslatelse utløp, var å ha fokus på hva vi som ansatte kunne gjøre uten domfeltes samtykke. Vi utarbeidet rutiner for å samordne personalgruppen i forhold til hvordan vi møtte den prøveløslatte for å skape gode relasjoner. Det ble også laget klare samordningsregler, og vi foretok kartlegging av dagliglivets ferdigheter. Vi utarbeidet en forsterkningsprosedyre, og vi la aktivt til rette for en rekke ulike sosiale aktiviteter. Vi var også opptatt av sosial validitet. De tiltak vi igangsatte skulle være nyttige for den domfelte, nærpå personer og samfunnet.

Et etisk dilemma var at personen selv ikke visste om denne prosedyren.

Vi kontaktet videre fritidsetaten i kommunen for å finne et passende tilbud til mennesker med psykiske lidelser. Et slikt tilbud kunne være sosiale kvelder, friluftaktiviteter med mer. Den domfelte var selv ikke interessert i å delta i noen fritidsaktiviteter i regi av fritidsetaten. Alternativet ble derfor at personalet gjorde ulike aktiviteter med bruker. Vi knyttet også kontakter til Nav vedrørende økonomi og sysselsetting. Vi etablerte kontakt med fastlege og psykolog.

«Han så at det var skittent på gulv og bord og begynte da å kverulere og kjefte på de ansatte i restauranten. Det endte med at den domfelte ble bedt om å forlate stedet.»

MINDRE SIKKERHET

Mot slutten av prøveløslatelsen foretok vi i samarbeid med friomsorgen endringer av sikkerhetsrutiner som fravær av alarmer, mindre overvåking og større frihet til utgang uten personale samt tilgang til internett.

Det sikkerhetsmessige aspektet ble nøye diskutert og >>

godkjent av friomsorgen. Bakgrunnen for løsere rammer var å forberede den domfelte til en mer normal tilværelse. Vi ønsket også å observere om vedkommende klarte å fungere under slike rammer. Han skulle snart klare seg på egen hånd i samfunnet uten den tette personaloppfølgingen.

I denne perioden erfarte vi at den domfelte isolerte seg mer og stort sett takket nei til kontakt med oss. Vi erfarte at personen ikke utførte enkle daglige oppgaver som gjaldt hygiene, kosthold, holde leiligheten i stand og lignende. Vi observerte dette de gangene vi fikk lov til å være sammen med domfelte.

Mot slutten av prøveløslatelsen begikk den domfelte nye kriminelle handlinger som førte til en ny fengselsstraff. Vi mener en av årsakene til dette kan være at når en ikke får til et godt rehabiliteringsopplegg, er det vanskelig å oppnå en personlig endring hos den prøveløslatte. Når ytre rammer som alarmer og begrenset utgang tas bort, er det stor fare for at han begår nye kriminelle handlinger.

«Denne prøveløslatelsen ble mer oppbevaring enn rehabilitering.»

TRENGER BEDRE PRESISERING

I enkelte tilfeller vil samfunnets syn på nødvendigheten av rehabilitering ikke samsvare med den domfeltes syn på å bli rehabilitert. Derfor må det presiseres i vilkårene hvordan man skal fremme rehabilitering.

Syssetting, behandling hos psykolog og bolig er etter vårt syn nødvendige vilkår, men ikke nok til å øke sannsynligheten for en god rehabilitering. Enkelte straffedømte har store problemer når det gjelder dagliglivets ferdigheter og sosiale ferdigheter.

Vår erfaring var at ytre sikkerhetsfaktorer som alarmer

og innskrenket frihet fikk for stort fokus. Dette er nødvendig for å sikre samfunnet mot nye kriminelle handlinger, men det bedrer ikke sjansene for at domfelte får en vellykket rehabilitering. Den domfelte så på sikkerhetstiltakene som provoserende, noe som gjorde relasjonsbyggingen vanskeligere.

Ansatte gav under hele prøveløslatelsen uttrykk for frustrasjon, umyndiggjøring og følelse av maktesløshet. Dette var knyttet til manglende muligheter for å hjelpe den domfelte til det vi mente var et bedre liv. Den domfelte ble selv oppfordret til å komme med innspill til innholdet i rehabiliteringen, men avslo dette. Det var høy fagkompetanse i personalgruppen, og vi hadde verktøy for å oppnå en god rehabilitering, men manglet muligheten for å iverksette disse.

Vi erfarte også at prøveløslatelsen var for kortvarig. Det er viktig å ha god tid, slik at man får bygget gode relasjoner, noe som igjen vil være viktig for å skape tillit hos den domfelte. Dette mener vi vil være nødvendig for å fremme god rehabilitering.

Vi synes også at oppfølging hos psykolog burde vært påkrevd under hele prøveløslatelsen. Personalgruppen burde vært delaktig i noe av opplegget som kunne fremme utvikling hos den domfelte. I vårt tilfelle ble taushetsplikten et hinder for et godt samarbeid.

Denne prøveløslatelsen ble mer oppbevaring enn rehabilitering.

Vi stiller spørsmålet om domstolen bør spesifisere hvilke mål for rehabilitering som bør oppnås i en prøveløslatelse, og hvilke konsekvenser det kan gi hvis ikke målene blir oppnådd. Bør en konsekvens være at den domfelte tilbakeføres til fengsel? Dette spørsmålet er viktig fordi en her snakker om prøveløslatelse fra forvaring, som tilsier at gjentakelsesfaren og allmennhetens sikkerhet skal ha et sterkt fokus. ■

LITTERATUR

Cooper, Heron, Heward: *Applied Behavior Analysis*. 1987 of Prentice-Hall, Inc. A Simon & Schuster Company Upper Saddle River, New Jersey.

Forskrift om individuell plan etter helselovgivningen og sosialtjenesteloven. Fastsatt av Helse-

og Omsorgsdepartementet 23. desember 2004, § 2.

Lov om gjennomføring av straff mv. LOV-2001-05-18-21.

Nasjonalt knutepunkt for selvhjelp 2011.

NOU 2009:22: *Det du gjør, gjør det helt.*

Stortingsmelding 21: Ansvar og meistring. *Mot ein heilskapleg rehabiliteringspolitikk* (1998-1999).

Stortingsmelding 37: Straff som virker mindre kriminalitet-tryggere samfunn (2007-2008).

Talseth, Solveig (1997). *Selvhjelp.no*